

LINGVOMADANIY FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shahzoda Sog'inboyeva

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada frazeologizmlarning xalq hayotida tutgan o'rni, xalqning e'tiqodi, madaniyati, dunyoqarashini tavsiflovchi omil ekanligi o'rganilgan. Har bir xalqning e'tiqodi va madaniyati bir-biriga o'xshamasligi sababli ularning maqollari, matallari, frazeologik birliklari o'xshash emas, shuning uchun xalqlarning madaniyatini o'rganishda eng birinchi ularning tilini o'rganish muhim bo'ladi

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologizm, leksik birlik, grammatika, stilistika, leksikografiya, ekvivalent, idioma, funksional va semantik tuzilish.

Abstract: This article studies the role of phraseology in the life of the people, its role as a factor characterizing the beliefs, culture, and worldview of the people. Since the beliefs and culture of each people are not the same, their proverbs, sayings, and phraseological units are not similar, therefore, in studying the culture of peoples, it is important to first study their language.

Keywords: phraseology, lexical unit, grammar, stylistics, lexicography, equivalent, idiom, functional and semantic structure.

Har bir tilning frazeologiyasi dunyoning lisoniy manzarasini shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Frazeologizmlarni bilish xalq tarixi va xarakterini chuqurroq anglash imkonini beradi. Frazeologizmlar lug'at bilan chambarchas bog'liq holda mavjud. Ularni o'rganish nutqda leksik birliklardan foydalanishni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ular har qanday tilning o'ziga xosligi jamlangan maxsus til birliklaridir. Ular frazeologik birliklar atamasi bilan yuritiladi. Frazeologiya ,tor ma'noda, tilshunoslikning barqaror nutq birligini o'rganadigan bo'limdir.

Frazeologik birikma tushunchasini shakllantirgan birinchi olim CH.Balli hisoblanadi. Har bir tilning lug'at boyligi nafaqat yangi so'zlarning yasash usullariga, balki u hosil qilishi mumkin bo'lgan doimiy idiomalarga ham bog'liq. Bu birliklarning «dunyosini» o'rganuvchi fanga frazeologiya deyiladi. Frazeologiya - idiomalar haqidagi fan bo'lib, uni birinchi marta 1928-yilda Y.D. Polivanov izohlagan.

Frazeologizmlar xalqning azaliy va ajoyib urf-odat va an'analari, tarixiy yodgorliklari, ertak va qo'shiqlar namunalarini o'z ichiga olgan go'zal tasvirga o'xshaydi. Frazeologiya lug'atning eng rang-barang qismigina emas, balki eng xalqona qatlami hamdir.

Frazeologiya atamasi filologiyada birinchi marta 1558-yilda ingliz adabiyotshunosi Neander tomonidan qo'llanilgan. Neander adabiy asarlarni tarjima qilishda ushbu atamadan foydalanishga majbur bo'ldi. Frazeologik materiallarning

katta qismi lug‘at va boshqa manbalarga kiritilgan bo‘lsa-da, frazeologiya nazariyasiga oid tadqiqot ishlari tilshunoslikka oid manbalarda kam uchraydi. Hozirgacha frazeologiya masalalari grammatika, stilistika, leksikografiya va til tarixi doirasida o‘rganilgan. Keyinchalik frazeologiya leksikologiyaning bir tarmog‘i sifatida o‘rganila boshlandi. Tilshunoslik rivojlanishi bilan hozirgi vaqtda frazeologiya ko‘pchilik tillarda tilshunoslikning mustaqil tarmog‘i sifatida qabul qilinib, tadqiq qilinmoqda. Aytish joizki, bir qator Sharqiy Yevropa va Rossiya olimlari o‘z asarlarida bu sohani tadqiq qilganlar. Ko‘p natijalarga erishildi. Fransuz olimi Charliz Balli fanga frazeologiya atamasini kiritgan bo‘lsa-da, bu atama G‘arbiy Yevropa va Amerika tilshunoslari asarlarida qo‘llanilmagan. Balli frazeologiyani stilistikada ishlatadi.

Frazeologiyani tilshunoslikning mustaqil tarmog‘i sifatida o‘rganish masalasi rus tilshunosi Y.D.Polivanov tomonidan ilgari surilgan. Uning fikricha, leksika alohida so‘zlarning ma’nolarini, morfologiya so‘zlarning tuzilishini, sintaksis so‘z birikmalarining tuzilishini o‘rganadi. O‘ziga xos noyob so‘z birikmalarini o‘rganuvchi mustaqil sohaga ehtiyoj bor. E.D.Polivanov frazeologiyaning tilshunoslikda mustahkam o‘rnashib olishiga ishonchi komil edi va bu sodir bo‘ldi. Frazeologiyani tilshunoslikning alohida sohasi sifatida o‘rganish masalasini rus olimi V.V.Vinogradov ham ilgari surgan. V.V.Vinogradovning katta xizmati shundaki, u frazeologik birliklarni semantik guruhlariga ajratgan. Demak, frazeologiya leksikologiyaning bir qismi sifatida o‘rganila boshlandi. E.D.Polivanov va V.V.Vinogradovdan keyin frazeologiyani mustaqil o‘rganish g‘oyasini birinchi bo‘lib olg‘a surgan olim B.A.Larin bo‘ldi.

40-50 yillardan keyin esa rus tilshunosligida L.V.Arxangelskiy, A.M.Babkin, Yu.A.Gvozdarev, A.I.Molotov, V.P.Jukov, V.M.Mokiyenko kabi, turkiyshunoslikda S.Kenesbayev, Sh.Rahmatullayev, G.A.Bayramov, G.Axunzyanov, Z.G.Uraksin, L.Bayramova, B.Yo‘ldoshev, A.Mamatov kabi tilshunoslarning monografik tadqiqotlari yuzaga keldiki. Ayrim tilshunolar (V.V.Vinogradov, A.V.Kunin, Yu.Yu.Avaliani, L.Royzenzon, V.Arxangelskiy, Yu.A.Gvozdarev, A.G.Nazaryan va boshqalar) ning tadqiqotlaridan frazeologiyada yangi ilmiy tekshirish sohasi shakllanayotganligi tobora ayon bo‘lib bormoqda. Bu frazeologik shakllanish (frazoobrazovanie) masalalaridir.¹

Bundan tashqari, N.M.Shanskiy, O.S. Axmanova, V.L. Arxangelskiy, Y.A.Gvozdarev, A.G.Nazaryan, S.Royzenzon, Y.Avaliani, A.Bushuy kabi rus tilshunoslari, turkiy tilshunolar Z.G.Uraksin, G.A.Bayramov, F.A.G‘aniyev, G.X.Axunzyanov, L.K.Bayramova, M.F.Chernovlar, o‘zbek tilshunosligida

¹ Norov I, Matmuratova M. “O‘zbek frazeologiyasining o‘rganilish tarixi”. International journal of recently scientific researcher’s theory. № 10ю 2024.

Sh.Rahmatullayev, B.Yo‘ldoshev, A.Mamatov kabi tilshunoslar frazeologizmlar bo‘yicha bir qator tadqiqotlar olib borganlar.²

Frazeologik birliklarning barqarorligi, ularning ekvivalentlarining tengligiga asoslanib, ba'zi olimlar, masalan, L. P. Smit, V. P. Jukov, V. N. Teliya, N. M. Shanskiy, A. Makkai, U. Vaynrayx frazeologik birliklar tarkibiga turli xil iboralarni: maqollar, maqollar, aforizmlar, hikmatli so‘zlar kiritisa, boshqalar (V.V. Vinogradov, NN Amosova, AM Babkin, AI Smirnitskiy) frazeologizmga tegishli frazeologik birliklarinigina mazkur bo‘limga xos deb hisoblaydilar.³

Frazeologizmlarning ma'nosi uning elementlari yig'indisining qiymatidan kelib chiqmaydi, balki qayta o'ylash orqali aniqlanadi. Chunki frazeologik ibora erkin ibora emas, balki uning asosiy xususiyatlaridan biri takroriylikdir. Frazeologik birikmaning sintaktik yoki semantik tuzilishidagi har qanday buzilish tuzatib bo'lmaydigan darajada ularning ma'nosini yo'qotishiga olib keladi. Masalan, *to'nini teskari kiymoq* iborasining ma'nosi Sh.Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" kitobida "o'chakishgan holda qaysarlik qilmoq" deya izohlangan. Ushbu ibora butun holicha yangi semantik ma'no kasb etadi, ammo tarkibidagi *teskari* leksemasi tushirib qoldirilsa, u hech qanday konotativ ma'no hosil qila olmaydi, ya'ni *to'nini kiymoq* jumlasini frazeologizmdan chiqib ketadi.

Frazeologik birikmalar mutlaqo motivsiz so'z turkumlariga o'xshashdir. Komponentlarning ma'nosi, hech bo'lmaganda, butun guruhning ma'nosi bilan hech qanday aloqaga ega emas. Idiomatiklik, qoida tariqasida, leksik komponentlarning to'liq barqarorligi va birikmaning grammatik tuzilishi bilan birlashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент, 1978.
2. Mirzayev T. O'zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2005.
3. Begmatov E.A. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: ЎЗМЕ, 2006-2008. 5 жилдлик.
5. Rahmatullayev Sh. Leksikologiya bilan frazeologiya//Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1992.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. –Toshkent, 1992.

² Rashidova U. "Somatik frazeologizmlarning tilshunoslikda o'rganilish tarixiga doir". Хорижий филология. №4, 2016 йил

³Yusupova Marjona. "Ingliz va rus tillaridagi somatik iboralarning semantik-grammatik tahlili". "Экономика и социум" №2(81) 2021

7. Yusupova M. Ingliz va rus tillaridagi somatik frazeologizmlarning semantik-grammatik tahlili: “Yurak” komponenti doirasida //“Экономика и социум” №2(81) 2021
8. Рашидова У.Соматик фраземаларнинг тилшуносликда ўрганилиш тарихига доир // Хорижий филология. №4, 2016 йил. 75-б
9. Рашидова У . Ўзбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик таҳлили(кўз, кўл ва юрак компонентли иборалар мисолида): Филол. фанл. фалс. докт. (PhD) ... дис. автореф. – Самарқанд, 2018.